

достигат до дълбоките недра на националната душевност" — отбелязва авторката.

Някак по-схематичен остава единствено портретът на Христо Радевски. Милена Цанева се е спряла изключително върху идейно-тематичната страна на неговата поезия. Само мимоходом е отбелязано новаторството му в областта на поетиката, на стиха. Авторката прави уговорката, че „тези въпроси са една голяма тема, която изисква специално внимание“. Но все пак, поне в най-общ план те биха могли да се развият и тук, тъй като тяхното отминаване нахвърля целостта на творческия лик. Специално при Радевски проблемите, отнасящи се до формалната страна на поезията, имат голямо значение — не само с оглед на собственото му литературно дело — с оглед на намереното органично единство между нови теми, мотиви, идеи и нови художествени похвати за тяхното пресъздаване, но и с оглед на литературно-историческото значение на неговата поетика в качеството ѝ на мост към поезията на Вапцаров и на неговите следовници.

Научният подход към изследваните явления, точният и проникновен анализ, задълбочените обобщения, мащабността на мисленето, единството на концепцията определят високата литературно-изследователска стойност на новата книга на Милена Цанева. „Петима поети“ е труд с приносен характер за българската литературна история и критика.

Цветанка Атанасова

„АЗБУЧНАТА МОЛИТВА В СЛАВЯНСКИТЕ ЛИТУРИ“ от КУЙО КУЕВ

С., БАН, 1974. 361 с.

Българската наука присъедини към достояния си още един славистичен труд: крупното изследване на К. Куев върху първото българско и изобщо първото славянско стихотворение — „Азбучна молитва“, спорът за чието авторство почти не е заглъхвал. Приписвано от книжовната традиция най-често на създателя на славянската писменост Константин (Кирил) Философ, това великолепно произведение на словесното изкуство е бивало отнасяно от най-авторитетни специалисти — и то не без сериозни съображения — към творчеството на един писател от Симеоновия кръг: Константин Преславски. Имаме работа с един от ония случаи в историята на науката, когато върху неразрешен, наглед дребен въпрос за век и половина се е натрупала значителна информация, стремително нараснала напоследък, която ни кара да забележим — не без изненада — сериозното общо- и частнометодологическо напрежение, закономерно създало се в доста обширна област на съответната частна наука.

За бързия прираст на новата изворна информация най-голям е приносът на автора — К. Куев. От времето на Добровски и Погодин до 1963 г. славистите са откривали по един препис на стихотворението средно на 20 години веднъж (1825—1855—1863—1881—1885—1896). Срещу седемте преписа от този период стоят следващите 31, открити и публикувани само през последните десет години; 16 от тях са открити лично от К. Куев, а 26 от тях са обнародвани първи път именно от него (12 от преписите той публикува за първи път тук, в рецензираното съчинение). Явно, новият изворен материал (спроводен с междувременното откриване на други материали и установяване на нови факти, свързани по-отблизо или по-отдалече с проблемата) е сериозна основа за придвижване на научното ни познание към решаването на целия значителен комплекс от въпроси, възникнали с течение на времето.

Книгата на К. Куев се състои от две части. В първата част авторът ни запознава с досегашните открития и издания на Азбучната молитва (I гл.) и с историята на вековния спор за нейното авторство (II гл.), като излага в четири глави (III—VI) своите доводи в полза на застъпената най-напред от Ундолски теза, че автор на молитвата е Константин Преславски. След един литературен анализ на текста (VII гл.), където закръгля изводите си, авторът проследява подробно разпространението на Азбучната молитва и нейните днешни находища (VIII гл.). Следва подробен текстологичен анализ, в който К. Куев дава всички разночтения на текста към най-ранния от всички текстове (Синодалния препис от XII в.) и реконструира стих по стих предполагаемия „оригинал“ (IX гл.).

В следващата глава (X) авторът събира реконструираният стихове в един „възстановен текст“, дава своя превод на молитвата и пълен речник на трийсетте и осем преписа, като поддържа думите по речника на „възстановения текст“.

Във втората част на книгата си К. Куев публикува преписите в хронологичен ред, като придружава всеки от транскрибираните текстове с археографско описание, сведения за евентуалните му досегашни издания и посочка за главните му особености.

В края на книгата авторът прилага факсимилета на 15 от преписите (едното от тях съдържа само част от текста); трябва да се съжاليا, че не са приложени пълните факсимилета на всички 38 преписа (при което загубеният Креховски препис да фигурираше с факсимиле от изданието на Франко). Но явно, вината не е на автора (и за такива важни неща нашите издателства редовно карат авторите да се оправдават с липса на място!). Следват резюме на немски език и показалец (общае само именен).

Що се отнася до композицията, изложението, научния стил, точността и пълнотата на научния си апарат, „Азбучната молитва

в славянските литератури“ е несъмнено образцово произведение. Авторът има зад гърба си солиден опит, филологическата му — литературоведска и езиковедска — подготовка е безупречна; той принадлежи към най-добрите славянски археографи, така че и към издателско-текстологичната страна на неговия труд (прочит, транскрипция, коментар и пр.) можем да се отнесем с пълно доверие.

Ще обърна внимание на една особено важна страна на изследването. Авторът му, както е известно, от край време поддържа тезата на Ундолски и многократно е влизал в страстни спорове в нейна защита. Настоящото изследване, на което К. Кувев е посветил повече от десетгодишни усилия, е поучително за нас в много отношения и преди всичко в едно: той доказва, че участието от сърце и душа в една дългогодишна полемика може да бъде извънредно плодотворно за науката; днес, когато системно се търсят средства за психоевристично стимулиране и програмиране на научната дейност, нашият случай ни припомня, че един от най-ефективните научни стимули е полемиката; отрицанието на полемизма, позитивистките призови към обективност (свеждаща се в крайна сметка до обективизъм!) никога не са ни импонирали; резултатите, постигнати от К. Кувев, за сетен път сочат, че сериозните научни усилия отлично се свързват с разхода на емоционална енергия.

Така или иначе, дали ще се съгласим с аргументите на автора или ще продължим да се съмняваме във верността на защитаваната от него теза, в случая не е най-важното. Защото всяка от полемичните глави на неговия труд, независимо от тежестта си като аргумент или поредица аргументи в защитата, представлява ценно научно изследване — с обилния си фактически материал, с умелото и компетентно тълкуване, което му дава авторът, всяка от тези глави се очертава като самостоятелен принос, запълва един или друг вакуум в историята на българската литература. Многобройните бележки, посочки, археографски и библиотекоеведски подробности, с които са изпъстрени тези глави, правят книгата на К. Кувев едва ли не ценен пътеводител в историята и археографията на старата българска литература и може да бъде препоръчана на всеки млад научен работник в тази област дори като пособие.

Разбира се, фактът, че авторът публикува своите находки и дава гласност на своята аргументация, има един главен смисъл: това е призив за колективна преценка на постигнатото, за повторно обсъждане на вече обогатената проблематика, за продължаване на полемиката в името на научната истина.

Аргументацията на К. Кувев в полза на тезата, че автор на „Азбучната молитва“ е Константин Преславски, естествено няма как да бъде изложена подробно в една рецензия (най-добре е да се прочете книгата!). Но безспорно тази аргументация не е лишена от

системни връзки между частите си, затова ще се опитам тук да набележа основните й моменти в определен ред.

Системата (ако можем да се изразим така) от доказателства, които привежда К. Кувев, се състои от два типа доводи — А) Доводи, които сочат недоказаността на противоположната теза: (1) в изворите за делото на Кирил — липса на податки, че той е писал и азбучна молитва, (2) недостатъчност на аргумента, че част от преписите на Азбучната молитва сочат като неин автор Константин Философ (Кирил), (3) недостатъчност на аргументите, произтичащи от тълкуването на стихове, чийто текст се подлага на съмнение (например култът на поета към света Троица, култът му към Словото, хронологизацията и пр.); Б) Позитивни доводи, които утвърждават според К. Кувев тезата, че авторът е Константин Преславски: (1) реконструкция на текста, която изключва „анахронизма“ на прословутия 12-и стих и дава възможност за отнасяне на стихотворението към Златния век; (2) контекстуален аргумент — включването на молитвата като част от едно цяло между заглавието („Пролог за Христа“) и прозаичния предговор на Учителното евангелие от К. Преславски — в най-стария от известните преписи; (3) липса на указание за Кирилово авторство в този най-архаичен препис, което е етически несъвместимо с личността на автора на Учителното евангелие, (4) отсъствие на Кириловото име от преписите, свързани със заглавието „Пролог за Христа“, resp. неотменно присъствие на Азбучната молитва в преписите, съдържащи прозаическото предисловие; (5) по-голямата вероятност дадено произведение „да се припише“ на по-известен автор, отколкото негово произведение „да се свърже“ с името на друг книжовник (срв. с. 85), (6) поетическата подготовка на К. Преславски, проявена в канона на Методиевата служба, и др. (с. 102), което сочи за възможност той да е автор и на това произведение, (7) съвпадения на текстове (изрази) в съчиненията на К. Преславски с текстове (изрази) от Азбучната молитва (с. 102 и сл.); авторът нарича тези съвпадения „езикови доказателства“; (8) близост на Азбучната молитва и Учителното евангелие „в тона, патоса и ритмиката на някои части от беседите“ (също: „езикови доказателства“); „К. Преславски — отбелязва К. Кувев на с. 105 — не е чужд в беседите си и на някои стилистични фигури, на метафоричното мислене, проявено и в Азбучната молитва“; тъждественост в „атмосферата“ (с. 106); (9) на глаголица е бил написан и преводът на Четирите слова против арианите (К. Кувев не сочи този факт в системата на доказателството, но — според мене — той логично се включва в нея и е факт от голяма важност) и т. н.

Претегляйки тези две групи доводи (както цяло и всеки поотделно) можем да кажем

следното: силата на Кувевата аргументация се съсредоточава несъмнено в първата (А) група от доводи. Не е необходимо дори да проследяваме довод по довод в тази група, за да се убедим в това. Разгърнатото изложение на тия доводи в книгата на К. Кувев води до неопровержимото — според мене — следствие, че нито един от аргументите, изнесени в полза на Кириловото авторство досега, взет сам по себе си, а също така и съвкупността от аргументи в полза на Кириловото авторство, взета като цяло, не успяват да удовлетворят логическото изискване за „пълнота“, за „достатъчност“ и въпросът остава открит.

Скептицизмът не е диалектика, но е необходимо съставка на диалектиката, не можем да не оценим високо тази страна от изследването на К. Кувев. Стабилната логичност на неговата критика би следвало да стимулира привържениците на тезата за Кириловото авторство към нови археографски търсения и към дирене на нови аргументи.

Обаче и по-внушителният списък от позитивни аргументи, които си дадох труд да извлека от изследването на К. Кувев и да ги подреда, също така не ни осигурява веднъж и за винаги окончателното мнение.

Строго взето, дори да притежавахме ръкопис на Азбучната молитва, под който да стои саморъчният подпис на Константин (Кирил) Философ, авторството ѝ щеше да подлежи на доказване (първите два славянски подписа са от доста по-късно време: X—XI в.). Тук не съм склонен естествено да приема каквото и да е аргумент „екс ауторитате“, срв. някои впрочем съвсем несъществени моменти от изложението на К. Кувев, който дори и не ги включва нарочно в аргументацията си: Ундолски, създателят на защищаваната теза, е квалифициран като „познавач на старославянското ръкописно наследство“ (23 с.) за разлика от Погодин, създателя на противоположната теза, който е квалифициран като „начинаещ тогава славист“ (с. 22); „първото схващане има повече последователи, днес то господства в науката“ (с. 22), говори се за „авторитета на Шафарик“ (с. 24); „за учените това мнение е очевидно и неподлежащо на проверка“ (с. 25—26). И днес, след като разполагаме с 38 преписа на творбата, нейното авторство, колкото и да са се наклонили възникне в полза на Ундолски и неговите последователи, остава неопределено.

Така например (срв. доводите А. 3 и Б. 1) съмнително е, че реконструкцията на друштинето „И лето днес славянското племе // Към кръщение (.) обърнаха се всички“ е от решаващо значение; „анакронизмът“ е само привиден; и с пренос (анжамбан), и без пренос във втория стих датировката на Азбучната молитва не може да бъде основана върху една метафора, защото по своята същност метафората допуска достатъчно неопределеност, за да можем да я изтъкваме и хиперболично. По-важни са ония разсъждения,

които биха изяснили значението на израза „славянско племе“ (срв. Зиков). А колкото и да са убедителни съображенията, изложени от К. Кувев срещу реконструкцията на Ст. Стоянов, „(Зашто) сега ти е позволено...“, все пак не е доказана невъзможността в оригинала да е фигурирал тъкмо този израз (срв. с. 50: самият К. Кувев не изключва вероятността Ст. Стоянов да се окаже прав!).

Изобщо в списъка на приведените позитивни доводи на К. Кувев преобладават съжденията по вероятността и за възможност (срв. Б. 5, Б. 6); що се отнася до „езиковите доказателства“ (Б. 7, Б. 8), те могат да бъдат обяснени: а) или с общ, предимно библейски източник (такива съвпадения сочи сам К. Кувев), б) или с влияние на евентуално по-ранната Азбучна молитва, или в) с принадлежност на авторите към една и съща школа; всички подобни доводи са принципиално обратими.

Що се отнася до втория довод от списъка (Б. 2), той е солиден, но се основава на един и само един паметник (вероятността да бъде открит по-древен препис на Учителното евангелие, от който да отсъства Азбучната молитва, е много малка, но не е изключена). Естествено намирането на по-стар препис не отменя окончателно аргумента; обаче приемайки, че Константин Преславски сам е включил молитвата в своето съчинение, ние все още не доказваме с това неговото авторство. По-важно е друго: че Константин Преславски не носи отговорност за това, че в най-стария ни познат ръкопис, който съдържа Азбучната молитва, не е посочен и авторът ѝ: ръкописът не е оригинал, а препис, следователно отговорността се носи само от преписвача (с други думи, доводът Б. 3 се оказва доста слаб). Доводът за отсъствието на Кириловото име от преписите с „Пролог за Христа“ има нужда от внимателно разглеждане: все пак в тези текстове собственото име Константин фигурира веднъж без титлата „Философ“, и втори път — придружено от званието „Философ“, срв. в Увар.

55: „Прелогъ хъ Христѣ ѹмѣренъ сказаніе стго

ѹвала, сътворенъ Константинѹ, нже н преложи
сказаніе се, н. ѹвалн нѣлны. мѡ. Константинѹ

философа. сътворена азбѹкою (с. 198). Тук се на-

блюдава отчетливо противопоставяне на автора на „прелога“ и преводача Константин, от една страна, на автора на молитвата, който е назован Константин Философ (Константин е посочен като автор на прелога + преводач на сказанието, а пък Константин Философ — като автор на молитвата, направена с помощта на азбуката). Трудно можем да си представим, че имаме работа с брахиологично название (съкращаващо званието философ при първата употреба), защото а) брахиологията би била антицептивна, нещо, нехарактерно за български, и б) посочването на молитвата

е имало възможност да стане непосредствено след второто (дори още по-лесно: след първото или преди първото) заглавие и по тоя начин да се избегне повторението на името Константин (изобщо това повторение е странно, неприявно, ако не ставаше дума за две различни лица!). Явно, простото название се появява след първото заглавие именно защото в дадения текст Константин не е тъждествен с Константин Философ. А това противоположност е налице в следните преписи: Увар. 55, Солов. 157, Солов. 158, Троиц., ОЛДП — всичко 5 преписа. Заглавията на 4 други преписа явно са откъснати

от цитирания по-горе текст: „Млтва Константина Философа сотворена азбукою“, при което в един от останалите преписи са махнати и последните две думи, а в бароковата преработка (Увар. 778) е прибавен в бароков дух и епитетът „мудраго“. Строго взето, макар и най-древен, Синодалният препис остава напълно изолиран документ, който пропуска да отбележи кой е авторът на Азбучната молитва (отношение 1:37). А за възможността прозаическото предисловие да се появи без молитвата вече говорих.

Така доводите Б. 6 и Б. 9, а и всички останали позитивни доводи, които грижливо изтъква и конкретизира в книгата си К. Куев, доказват в крайна сметка едно и само едно нещо: възможността автор на „Азбучната молитва“ да се окаже К. Преславски. А това не е малко.

Разбира се, главната заслуга на К. Куев далеч не се свежда до този момент, и да се твърди такова нещо значи да се омаловажава трудът му. Освен всички достойнства, които посочих още в началото, тук ще подчертая прецизността на текстологичната работа: К. Куев ни дава от всички досегашни реконструкции най-приемливата досега реконструкция на текста. Тук ще си позволя само някои критически бележки, засягащи както отделни моменти от текстологическата работа, така и отделни постановки в текста на полемическите глави.

На с. 38 авторът твърди, че стихът „И лети сега славянското племе“ се срещал в 14 преписа, като ги изброява. Правилно е да се каже, че се среща 14 пъти само изразът „И (...) сега (...)“, а въпросният стих като цяло се среща само 5 пъти (по номерацията на К. Куев, в препис № 1, 26, 27, 35, 36 и 37, т. е. само в най-ранния и в четири от най-късните); във всеки от останалите, посочени от К. Куев преписи, а именно № 4, 11, 12, 15, 9, 10, 19 и 30, а също така и в № 8 (цитиран погрешно!), е налице „позволено ти е сега, славянско племе“ (срв. с примерите на следващата страница). На много места (например с. 42—43, 265, 284, 286, 289 и др.) авторът твърди, че в даден препис „предложното съчетание „към кръщение“ не е изпуснато“, но фактически в текста на съответния препис изобщо липсва предложно съчета-

ние; изпуснат е предлогът „къ“ (освен в тези случаи предлогът не фигурира и в Астр., също — в ОИДР 192). Изпускането на предлога (също така и ред други деструктивни особености) се обяснява лесно като резултат от предимно усното битие на стихотворението.

На с. 46—48 авторът привежда 27 примера за употреба на дателен падеж след съчетание на гл. ~~освѣтити~~ ~~са~~ — предлог ~~къ~~; напълно достатъчен е един и само един от примерите (например № 21), още повече, че преобладават примерите с конкретно значение на глагола, които нямат доказателна стойност. Впрочем този вкус към натрупване на доказателства е свързан с някои схващания на автора, който на с. 86 заявява: „Известно е, че колкото повече съображения и доказателствен материал се привлече в полза на определена теза, толкова по-голяма достоверност придобива тя.“ Не съм съгласен: за научното доказателство съществено е качеството (съдържанието), а не количеството (което може да повтаря едно и също съдържание) на доводите.

На с. 135 авторът твърди, че в текста на Азбучната молитва метафората е използвана само веднъж — „И лети сега славянското племе“. На с. 105 обаче фактът, че К. Преславски не е чужд на метафоричното мислене, се използва в реда на аргументите за авторството на стихотворението (нека отбележим, че шом въпросният стих съдържа единствената метафора в стихотворението, то ще излезе съвсем лишено от метафоричност, ако стихът се окаже неавтентичен, нещо, което и К. Куев сам допуска на с. 150).

Твърдението, че Учительното евангелие, респ. Азбучната молитва, „не се ползува отначало с благоволенieto на руския книжовник“, че е трябвало „да минат около 300 години след появата на първия препис, Синодалния, за да се появи нов препис“, не е обосновано. То имплимира мнението, че е невъзможно да се намерят (респ. че не са и съществували) други руски преписи от тоя период извън обнародваните в книгата на К. Куев. А пък може да се докаже, че триесетте и осем преписа възхождат към различни изходни преписи (изключвам възможността всички те да бъдат сведени до Синодалния препис въпреки неговата старинност).

На с. 156, бел. 25 а, „отзвукът“ от посочения стих на съответен текст от псалом 23-и е не само далечен, но и недоказуем.

Не е ясно защо авторът реконструира „ипостас“ в 22-ри стих с ижица, когато сам сочи езиково-исторически основания и има право да се съобрази с позицията на думата в акростиха, като я възстанови с ~~юу~~. Проблемни остават още някои стихове, особено към края на текста, но явно трябва да се чакаят нови материали — и то дано те бъдат вече южнославянски.

Накрая ще си позволя да посоча два аргумента, които „наливат вода в мелницата“ на Погодиновата теза за Кириловото авторство. И двата аргумента са ми подсказани именно от богатото изследване на К. Куев.

Първият от тях засяга въпроса за двойственото число, респ. за броя на учителите, които визира авторът на Азбучната молитва. К. Куев, верен на своята добросъвестност и прецизност, е изложил безупречно всички „за“ и всички „против“ схващането, че в оригинала е фигурирал родителен падеж, единствено число (ѣго). Факт е обаче, че Синодальный препис, най-древният, и в този случай напълно усамотено защитава тезата за първоначалното двойствено число на местоимението.

Въпреки авторитета на Нахтигал, когото К. Куев цитира, ще си позволя следната постановка: руският интерпретатор на южно-славянския (т. е. българския) текст, в чийто език дателният притежателен е непознат, е възприел дателнопритежателното окончание в триесетия стих (по следващ учителю) като двойствено число; подведен от това „нормализирал“ е (с архаизираща редакция) местоимението в следващия 31-ви стих — ѣго → ѣю, за да „острани“ нарушението в съгласуването. Мене лично винаги ме е шокирал всеки опит да се изтъква думата „учител“ като название на конкретен, жив учител от плът и кръв в този текст. Авторът на Азбучната молитва не може да следва името и делото на учителя си нито в смисъл, че приема кръщелното му име (ако става дума за Константин Философ — Константин (Преславски)), нито че приема неговото звание (т. е. учител по еди-какво си); и двете тълкувания (независимо от „установения“ брой на учителите) грубо снижават стила и семантичната структура на текста, където „име“ и „дело“ на учителя са успоредени (семантично-синтактичен паралелизъм), следователно смисълът на това съчетание може да бъде само абстрактен; имаме работа с метонимия на християнството (вървя по стъпките на господ, т. е. следвам името Хри-

стово) и кръшението (кръшavam в името господне, следвам примера му на кръстителя) фигурата прилича на „хен дия двоин“ (едно за две), но е изпълнена в обратна посока: две за едно.

Вторият аргумент въпрочем е изложен в почти завършен вид от К. Куев на с. 125—126. Става дума за израза „избави ме от фараонската (защо не: „фараоновата“?) злоба“. И К. Куев привежда този израз с членна морфема, следователно той търпи преобразованието „избави ме от злобата на фараона“. Сам К. Куев придава политически смисъл на този момент от молитвата, споставяйки го с израза „мислен фараон“ от Похвалното слово за Кирил и Методий, в който ставало дума вероятно „за немското духовенство, което се противопоставя на славянската писменост, а, от друга страна, прави се намек за византийската партия, която в Преслав е много силна и която предизвиква гнева и на Черноризец Храбър“ и пр. Ако наистина този пасаж в Азбучната молитва има такъв политически смисъл, едва ли има политическа обстановка, която да му приляга по-добре от обстановката в Цариград (респ. в периферията — Моравия), когато след падането на Фотий делото на славянската култура е в немилост и върху главата на нейните пионери и първоучители тегне заплахата на императорската, т. е. фараонската злоба. Макар и да са верни подробностите, съобщени от К. Куев, струва ми се, обстановката в Преслав, където върховният владетел е меценат и радетел на славянското културно развитие, изключва всякаква алюзия от подобен характер.

Така че аз оставам верен на тезата, застъпена преди 150 години от начинаещия славист М. Погодин. Но след прочита на изследването „Азбучната молитва в славянските литератури“, чийто автор е К. Куев, ще мога да приема с радост и утвърждение само такава защита на Погодиновата теза, която в научно отношение да носи поне наполовина от вложеното в тази книга ново познание.

Цанко Младенов